

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ» У ПРАЦЯХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ

У статті представлений аналіз теоретико-концептуальних позицій українських авторів з питання тлумачення змісту поняття «мультикультуралізм». Представлені підходи, класифікації рівнів функціонування поняття, позиції українських авторів стосовно ефективності принципу «мультикультуралізму» в реалізації культурної політики української держави.

Ключові слова: мультикультуралізм, політика мультикультуралізму, політичний процес, політична культура.

В статье представлен анализ теоретико-концептуальных позиций украинских авторов по вопросу толкования содержания понятия «мультикультурализм». Представлены подходы, классификации уровней функционирования понятия, позиции украинских авторов по отношению к эффективности принципа «мультикультурализма» в реализации культурной политики украинского государства.

Ключевые слова: мультикультурализм, политика мультикультурализма, политический процесс, политическая культура.

The article presents an analysis of theoretico-conceptual positions of Ukrainian authors on the interpretation of the content of the term «multiculturalism». There are considered the main approaches, classifications of the levels of the concept functioning, the positions of Ukrainian authors in relation to the efficiency of the principle of «multiculturalism» in realization of the cultural policy of the Ukrainian state.

Key words: multiculturalism, policy of multiculturalism, political process, political culture.

Актуальність. Проблеми сучасного культурно-політичного розвитку країн пов'язані з реалізацією мультикультурної політики. Втім, проблема «мультикультуралізму» як принципу культурної політики, як і сам термін «мультикультуралізм», предметно у наукових дискусіях в Україні не обговорюється. Це пов'язано з переважною увагою політиків та політологів до конституційно-адміністративних питань щодо обсягу повноважень органів влади та форми конституційного устрою. Проблема мультикультуралізму розглядається як другорядна та, навіть, як ускладнюючий чинник в усвідомленні завдань розвитку української національної державності. Між тим, процес глобалізації, посилення потоків міжнародної міграції породжують такі виклики, які потребують відповідей. Влада має запропонувати політику, спрямовану на зменшення ризиків для національної безпеки в цій сфері, на гарантування соціокультурної стабільності.

Ступінь наукової розробленості теми. Мультикультуралізм є актуальною темою сучасності, про що свідчать дослідження українських вчених: С. Бондарук, Н. Висоцька, Л. Горбунова, А. Гордієнко, О. Грива, Т. Гриценко, С. Дрожжина, О. Караманов, Т. Кулікова, Я. Лебедева, С. Остапенко, І. Предборська, О. Садикова, Т. Сенюшкіна та ін. Серед дисертаційних робіт присвячених феномену мультикультуралізму або його методологічним аспектам слід назвати дослідження

О. Батищевої, які присвячені проблемі державного управління розвитком національної культури в умовах глобалізації [1]; В. Малімона, який надав аналіз культурній політиці держави як чиннику реформування суспільства [10]; С. Дрожжиної, яка дослідила мультикультуралізм як принцип культурної політики [4]; Т. Кулікової, яка з'ясувала соціально-методологічний аспект мультикультуралізму [6]; Н. Бідасюк, предметом праць якого став аналіз творчості Б. Мухерджі в контексті американського мультикультуралізму [2], О. Куропятніка, який аналізував мультикультуралізм як ідеологію та практику соціальної стабільності поліетнічних суспільств [7] та ін. Втім, існує велика кількість різнотлумачень поняття, його походження, доцільності застосування політики мультикультуралізму.

Отже, **метою статті** є визначення основних концептуальних тлумачень поняття «мультикультуралізм» в працях сучасних українських вчених. **Завданнями постають:** аналіз українських досліджень, де частиною або предметом дослідження є «мультикультуралізм»; виявлення позицій українських авторів щодо оцінки політичного процесу в країні як такого що «відповідає / не відповідає» принципу мультикультуралізму; встановлення підходів щодо доцільності політики мультикультуралізму в Україні.

Мультикультуралізм як науковий концепт сформився в ХХ ст. і став альтернативою «монокультуралізму»,

який виражав принцип державної політики щодо підтримання єдності національно-культурного простору. Поняття «мультикультуралізм» увійшло до наукового обігу в 1957 р., коли постала проблема охарактеризувати політику формування єдиної нації з різних етнокультурних спільнот у Швейцарії. Але ідея виникла в першій чверті ХХ ст., коли американець Горацій Коллен в статті «Демократія проти «плавильного казану» виступив з концепцією «культурного плюралізму» [12, с. 160]. Захист демократичних принципів він пов'язував із збереженням етнічної різноманітності американського соціуму. У полі зору автора були лише європейські культурні групи та їх ідентичності. Поза аналізом залишилися американські африканці та азіатські меншини. Вибірковий підхід Г. Коллена пояснюється сумнівом щодо можливості асиміляції культурного коду цих груп американським суспільством. У науково-політичному вжитку цей термін укоренився в 1971 р., коли в Канаді уряд П'єра Е. Трюдо прийняв Офіційний акт про мультикультуралізм.

Ідеологія і політика мультикультуралізму визнає право кожної національної чи культурної спільноти на культурне самовизначення; вживаються заходи щодо збереження національної самосвідомості народів та етнічних спільнот у державі. Така політика зберігає культурне розмаїття, культурний плюралізм: охороняє і розвиває мовні, культурні, релігійні особливості різних народів у межах однієї країни.

Законодавчі акти Української РСР кінця 80-х років та незалежної України початку 90-х років вважались найбільш сприятливими для забезпечення прав національних меншин. Зміст преамбули Конституції визначає Український народ як спільноту громадян України усіх національностей. У ст. 11 Основного Закону України виокремлює сприяння держави процесам консолідації та розвитку української нації, а також розвитку етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності корінних народів та національних меншин [5, с. 5]. Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР» (1989 р.), Декларація прав національностей України (1991 р.), Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.) випередили в часі прийняття Радою Європи провідних міжнародно-правових документів у цій сфері правовідносин: Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, Рамкової конвенції про захист національних меншин. Міжнародні зобов'язання України перед Радою Європи спонукали її ратифікувати «Європейську хартію регіональних мов та мов меншин», а проголошений євроінтеграційний курс України орієнтує на необхідність досягнення прогресу в наближенні до Копенгагенських критеріїв для держав-кандидатів (визначених на засіданні Європейської Ради в червні 1993 р.), що включає стабільність інститутів, які гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини, повагу та захист національних меншин.

Посилення впливу імміграційних груп на життя європейських спільнот призвів до переоцінки феномена культурного розмаїття, актуалізував дискусію щодо його «небезпечності» в нових соціально-економічних умовах.

Дослідники зазначають, що «мультикультуралізм» як ідеологія та політична ініціатива був широко поширений із 70-х до 90-х років минулого століття в США, Канаді, Великобританії. Але, вже з кінця ХХ ст. внаслідок реверсивної дії мультикультуралізму проявилася його зворотна сторона у загостренні міжгрупових відносин, у появі інституалізованої ідентичності та жорстких етнічних та культурних конфліктах [6]. Практики так званої «звотної дискримінації» та «інституалізації відмінностей» призвели не до очікуваного мирного співіснування культур, а до загострення відносин між різними групами. Мультикультуралізм «як стратегія», що спрямована на регулювання культурної багатоманітності в умовах глобалізаційних процесів зростаючої полікультурності, оголошена неефективною на державному рівні: у 2009 році Радою Європи в документі «Біла книга по міжкультурному діалогу», а згодом, починаючи з 2010 р., лідерами європейських країн А. Меркель, Д. Кемероном та Н. Саркозі [8, с. 107].

З кінця ХХ ст. мультикультуралізм стає академічною проблемою, постає як «проблемна стратегія» [6, с. 11]. Ця проблемність виражається в теоретичному обґрунтуванні необхідності враховувати гетерогенні елементи в межах ліберально-демократичної держави і пов'язана з узгодженням індивідуалізму, який є однією з цінностей західного культурного ландшафту, із груповими відмінностями, що вимагають не тільки шанобливого ставлення до себе, але й можливості відтворюватися через членів своєї групи.

Основним стає питання, чим постає культурна складова для модерного та постмодерного стану у зв'язку та із розрізненням культурної множинності. За визначенням Т. Кулікової, постмодерна плюралістичність не потребує нав'язаних ззовні керівництва узгоджень захисту чи опіки, а консенсус, до якого прямує узгодження гетерогенного, «насилу гетерогенність» [6, с. 12]. Вплив державної політики в постмодерні розглядається як такий, що порушує особисті права людини на культурний вибір.

Серед українських науковців та політиків ця проблема постала особливо гостро на тлі обговорення схваленого в червні 2012 р. парламентом України в першому читанні законопроєкту «Про основи мовної політики», який розширює сферу застосування мов меншин і найбільшої з них – російської. Якщо він буде прийнятий в остаточному читанні, російська мова стане регіональною там, де вона є рідною, як мінімум, для 10 % населення, а це 13 з 27 адміністративно-територіальних одиниць України. Рада має намір прийняти документ у цілому до 6 липня.

Між тим, наприклад, на сайті Українського Національного Комітету (УНК) – міжрегіональної асоціації молодіжних громадських організацій, яка об'єднує національно-патріотичні сили, – з'явилася публікація «Задля мирного розвитку треба позбутися двомовності, поліетнічності і мультикультуралізму» [9]. У публікації наведено висловлення Сеймура Липсета: «Історії двомовних і двокультурних суспільств, що відмовилися від асиміляції, – це історії безладів, конфліктів і трагедій. Бельгія, Малайзія, Ліван – всі демонструють кризу національного життя, коли меншини вимагають автономії, якщо не незалежності.

Пакистан і Кіпр розділилися. Нігерія придушила етнічний заколот. Франція зіткнулася з проблемами басків, бретонців і корсіканців». Автори демонструють крайню позицію щодо застосування принципу «мультикультуралізму» в українській політиці. Така позиція збігається з посиленням скепсису в європейській політиці щодо стратегії мультикультуралізму через його «проблемність».

«Проблемність» мультикультурної стратегії призводить до тези про те, що «...поширення дискурсу мультикультуралізму обумовлює послаблення ролі культури титульної нації». О. Батищева зазначає, що в умовах «послаблення ролі культури титульної нації через поширення дискурсу мультикультуралізму» державна культурна політика має «підкреслити важливість національного стилю життя як інтегрального елементу національної культури», а «...передумовою успіху нової національно-культурної ідентичності є цілісність мовного середовища [1, с. 16]. Так, забезпечення законодавчими, адміністративними механізмами, методами освіти, а також за допомогою національних ЗМІ застосування єдиної державної мови у суспільно-політичній, науковій, освітній сферах вважається О. Батищевою «пріоритетом державної культурної політики в умовах глобалізації» [1, с. 17]. Авторка посилається на досвід Великої Британії, Франції, Італії, які не поступилися єдністю державної мови та забезпечували оптимальне управління культурною політикою, що будувалася на співвідношенні принципів централізації – децентралізації [1, с. 18]. Йдеться про помірне, але обов'язкове державне втручання в культурну політику, в міжкультурний діалог, у сферу прав особистості щодо культурного вибору.

Л. Горбунова, аналізуючи проблему мультикультуралізму, зазначає, що в Україні використання терміна «мультикультуралізм» характеризується змішанням рівнів розуміння цієї категорії: 1) як стану суспільства; 2) як політики і стратегії управління, політичного і освітнього проекту; 3) як наукової концепції та теоретичної моделі; 4) як виду дискурсу [3, с. 220].

О. Смирнов у праці «Проблема світи в мультикультурних суспільствах» вказує на три рівні функціонування поняття «мультикультуралізм»: 1) як означення факту різноманіття, багатоетнічності суспільства; 2) як ідеологія чи методика, що ставиться в основу освітньої соціально-культурної політики; 3) як державна політика [11].

З попередніми класифікаціями збігається класифікація змістовних значень поняття «мультикультуралізм» у визначенні Т. Кулікової, яка зазначає, що під «мультикультуралізмом» розуміють «політичну ідеологію, практику та дискурс, що мають на меті обґрунтування, збереження та вивчення соціокультурної негомogeneousності суспільств» [6, с. 12]. Дискурс з проблем соціального рівноправ'я культурних груп у сучасних країнах є непослідовним, розколотим, «розсипається» у велику кількість можливих визначень. Це призводить до того, що складається враження, начебто мультикультурність є лише теоретичним конструктом, який не має можливості вийти за межу академічного використання.

За всією багатозначністю, як зазначає Л. Горбунова, поняття «мультикультуралізм» виражає інтенцію до

рівноправ'я різних культур на противагу моделі гегемонії одної культури» [3, с. 221]. Саме тут, за визначенням дослідниці, прихована небезпека, оскільки «культурне» розуміють як «етнічне», а модель «етнічного» базується на «примордіалістському підході» (обидва розуміння характерні для національно-демократичного та націоналістичного руху в Україні). Як наслідок, культурні межі груп абсолютизуються, культурним групам приписується гомогенність, автономна суб'єктність, у рамках якої нівелюється автономність індивіда і, зрештою, на практиці – порушення прав людини. Отже, зведення феномена культурного різноманіття до феномену етнічного розмаїття, як роблять деякі представники мультикультуралізму, не лише хибний з наукового погляду, але й небезпечний з точки зору політики. Політика мультикультуралізму не повинна (але здатна) призводити до етнізації політичного життя, ставати грантом для ксенофобії. Отже, за визначенням Л. Горбунової, «проблеми культурного різноманіття варто узгоджувати з проблемою демократичного плюралізму». Сприйнятою є теза авторки про мультикультуралізм як «ідею транскультурності», де здійснюється визволення особистості з полону культурного стандарту, реалізується особисте право та культурне прагнення існувати на межі культур, відкриваючи потенціал власної культури, розвиваючи її. Тут авторка спирається на ідеї М. Бахтіна, М. Мамардашвілі, Е. Беррі, М. Епштейна та ін.

Широким, багатовимірним поняттям є визначення української дослідниці С. Дрожжиної: «Мультикультуралізм – це стан, процеси, погляди, політика культурно неоднорідного суспільства, орієнтованого на свободу вираження культурного досвіду, визнання культурного різноманіття, культурний, політичний, ідеологічний, релігійний плюралізм, визнання прав меншостей як на суспільному, так і на державному рівні, толерантність» [4]. Термін «мультикультуралізм» в літературі вживається в розумінні політики в полікультурному суспільстві, а також як синонім поняття «полікультурність». С. Дрожжина наполягає на доцільності розрізнення цих понять, оскільки, полікультурність – це реальний стан суспільства, а мультикультуралізм – це певна політика в суспільстві. Крім того, мультикультуралізм можна розглядати й як принцип культурної політики полікультурного суспільства» [4]. Аналізуючи стан політики мультикультуралізму в Україні, С. Дрожжина визначає, що право держави спрямоване на поєднання національного розвитку культури з розвитком загальнолюдських цінностей, але серед принципів культурної політики «переважають ті, що орієнтуються на національні цінності. Це є проявом такого питання як національно-державні інтереси» [4].

Отже, поняття «мультикультуралізм» не є визначеним в науково-теоретичному та політичному дискурсах. Українські вчені розглядають мультикультуралізм у трьох контекстах: аналітичному (фіксації, констатації та опису культурної неоднорідності тієї чи іншої спільноти); політичному (де він виступає в ролі стратегії управління культурною неоднорідністю); у дискурсах соціальної та політичної філософії (питання політичного та соціального порядку і прав людини в

умовах неоднорідності). В політичній практиці концепт «мультикультуралізму», а саме – «міжкультурна загальнонаціональна толерантність» зазнає критики. Мультикультуралізм обвинувачується в етнокультурній дезінтеграції суспільства, дестабілізації колективної ідентичності, послабленні позицій національної держави, розглядається як завуальована форма збагачення одних культур за рахунок інших. В широкому сенсі, мультикультуралізм визначають: *як феномен сучасності* – сформовану систему соціальних, культурних і правових цінностей, принципів недискримінаційної політики і практики толерантної взаємодії груп та індивідів; *як соціокультурний процес* – взаємодію соціальних груп, меншин, міжкультурний діалог який постає *чинником політичного процесу*; *як один з аспектів толерантності*, що полягає у вимозі паралельного існування культур з метою їх взаємозбагачення і розвитку в загальнолюдському руслі масової культури. У вузькому сенсі, мультикультуралізм визначають *як цілеспрямовану державну політику*, що реалізується за допомогою сукупності стратегій, програм, технологій, принципів,

і яка спрямована на створення крос-культурного діалогу між соціокультурними групами, з метою забезпечення культурної різноманітності та плюралізму на противагу підтримки домінуючої культури.

Існуюче коло визначень поняття «мультикультуралізм» доводить, що він, як феномен сучасності, виходить за межі суто соціальної комунікації та претендує на статус принципу культурної політики.

Що стосується методологічних основ, то мультикультуралізм в силу сутності, структурних зв'язків між складовими компонентами, має бути об'єктом комплексного аналізу і потребує міждисциплінарного підходу, об'єднуючи основні наукові концепти в розумінні етнічності, культурної ідентичності, міжкультурних взаємовідносин та ін. в рамках політології, соціології, етнопсихології, філософії, культурології, міграціології. Політологічний аналіз виконує систематизуючу функцію в дослідженні мультикультуралізму, оскільки його завданням є визначення доцільності, можливості, тактики практичного втілення принципу толерантності – стратегії мультикультуралізму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Батіщева О. С. Державне управління розвитком національної культури в умовах глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління: спец. 25.00.01 – «Теорія та історія державного управління» / Ольга Сергіївна Батіщева – Львів, 2007.
2. Бідасюк Н. В. Творчість Бгараті Мухерджі в контексті американського мультикультуралізму : дис... канд. філол. наук: спец. – 10.01.04 / Н. В. Бідасюк. – К., 2007. – 198 арк. – Бібліогр.: арк. 184–198.
3. Горбунова Л. С. Мультикультуралізм як теоретична та практична проблема: орієнтири для освіти: круглий стіл в редакції журналу «Філософія освіти» / Людмила Горбунова, Ірина Предборська, Кетлін Джіл та ін. // Філософія освіти: наук. часопис. – 2009. – № 1-2 (8) – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 184–225.
4. Дрожжина С. В. Культурна політика як проблема сучасного соціокультурного процесу аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія і філософія історії» / С. В. Дрожжина. – Донецьк, 2004. – 17, [1] с.
5. Конституція України. – Х.: ТОВ «Одіссея», 2007. – 48 с.
6. Кулікова Т. М. Мультикультуралізм: Соціально-методологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія і філософія історії» / Т. М. Кулікова. – Харків, 2006. – 20, [1] с.
7. Куропятник А. И. Мультикультуралізм: идеология и политика социальной стабильности полиэтнических обществ: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора социологических наук: спец. 22.00.04. – «Социальная структура, социальные институты и процессы» / Александр Иванович Куропятник. – СПб, 2000. – 34 с.
8. Магалайш де Соуза, Трансформация мультикультуралізма как стратегия межкультурной коммуникации XXI века / Магалайш де Соуза, С. А. Остапенко // Ученые записки Таврийского национального ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Том 25 (64). – № 2. Ч. 1 – С. 107–110.
9. Офіційний сайт Українського Національного Комітету (УНК) [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://unk.org.ua/publ/zadlja_mirnogo_rozvitku_treba_pozbutisja_dvovmnosti_polietnichnosti_i_multikulturalizmu/33-1-0-181.
10. Малімон В. І. Культурна політика держави як чинник реформування суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління: спец. 25.00.02 – «Механізми державного управління» / В. І. Малімон. – Івано-Франківськ, 2011.
11. Смирнов О. К. Проблема образования в мультикультурном обществе / О. К. Смирнов // Формирование межэтнической и межконфессиональной толерантности в Крыму: мониторинг существующей системы образования и воспитания, рекомендации по развитию межкультурного образования и этнического просвещения населения. Материалы круглых столов. – Симферополь, 2003. – С. 14–22.
12. Americana. Вып. 4: Общественная мысль, экономика и политика в странах Американского континента в Новое и новейшее время / [Под ред. А. И. Кубышкина]. – Волгоград: Изд-во Волгоград. Гос. университета, 2000. – 308 с. – (Центр американских исследований ВолГУ «Американа»).

Рецензенти: *Левченко Л. О.*, к.політ.н., доцент;
Палагнюк Ю. В., к.політ.н., доцент.

© Вовк Д. О., 2012

Дата надходження статті до редколегії 09.10.2012 р.

ВОВК Дмитро Олексійович – аспірант кафедри політичних наук Державного закладу «Південно-український національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса.

Коло наукових інтересів: проблеми мультикультуралізму в сучасній українській політичній науці.